

Шепетяк О. Людвік Флек та основні ідеї його філософії. // Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ. – Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ, 2007. – Випуск 16. Філософія. – С. 136-145.

Олег Шепетяк

Людвік Флек та основні ідеї його філософії

Олег Шепетяк Людвік Флек та основні ідеї його філософії.

Стаття презентує основні ідеї мислителя Людвіка Флека в галузі філософії науки. Зважаючи на те, що Л. Флек протягом довгих років залишався зовсім невідомим філософському співтовариству, стаття включає біографічний матеріал про нього, який покликаний ознайомити читача з умовами, в яких творилась концепція Флека. Серед основних ідей мислителя стаття концентрується на ролі наукового співтовариства у творенні науки, природі пізнання, а особливо на поняттях 'стилю мислення' та 'колективу мислення'.

Ключові слова: Флек; філософія науки; стиль мислення; колектив мислення

Олег Шепетяк Людвик Флек и основные идеи его философии.

Статья презентует основные идеи мыслителя Людвика Флека в отрасли философии науки. Учитывая, что Л. Флек на протяжении долгих лет оставался совсем неизвестным философскому сообществу, статья включает биографический материал о нём, который призван познакомить читателя с условиями, в которых творилась концепция Флека. Среди главных идей мыслителя статья концентрируется на роле научного сообщества в творении науки, природе познания, а особенно на понятиях 'стиля мышления' и 'коллектива мышления'.

Ключевые слова: Флек, философия науки, стиль мышления, коллектив мышления

Oleh Shepetyak Ludwik Fleck and main ideas of his philosophy.

The article deals with the main ideas of Ludwick Fleck in the sphere of philosophy of science. As Ludwik Fleck was unknown for philosophical scientists for a long period of time, the article includes biographical material which aims to tell the reader about the conditions in which the conception of Fleck was created. Among the main ideas of scientific group in creating of science, nature of cognition.

Key words: Fleck; Philosophy of science; Style of thinking; Collective of thinking

Стрімкий розвиток науки у ХІХ-ХХ ст. зумовив великий філософський інтерес до феномену науки. Наука стала предметом дослідження у найвпливовіших філософських школах нашого часу. Не зважаючи на те, що явище науки різносторонньо вивчають багато науковців, її природа залишається предметом гострих дискусій, яка вже багато десятиліть точиться між представниками різних філософських шкіл.

Ідеї деяких з цих шкіл міцно вкарбувались в історії філософії. Напевне не лише фахівцю, а й кожному, хто лише входить у світ філософської науки, відомі ідеї таких провідних шкіл і мислителів, як Віденське Коло, критичний раціоналізм Карла Поппера, історична концепція науки Томаса Куна та інші.

Поряд з цими школами і мислителями існували багато інших, які канули в історію. Деякі з них були забуті через те, що не витримали критики шкіл-опонентів. Були й такі, які забулись в силу історичної несправедливості, не зважаючи на те, що їхні ідеї пережили своїх творців.

Таким мислителем був львівський філософ Людвік Флек. Про нього науковий світ майже нічого не знає. Але без нього були б не мислимими філософія Томаса Куна, конструктивістська теорія науки та інші. Ці школи радо переймають ідеї Флека, не завжди вказуючи на свого ідейного попередника.

Якщо ідеї цього філософа живуть у різних концепціях, то неможливою стає правильна реконструкція та розуміння ходу філософської дискусії навколо предмету науки без детального вивчення оригінальної системи Флека. Дослідження ідей даного філософа є важливим (1) в контексті світової філософії науки та (2) в контексті вивчення української філософії.

Багатолітнє забуття філософії Флека спричинило відсутність традиції аналізу його філософії. Джерелами такого аналізу можуть бути лише оригінальні твори автора, про які мова йтиме далі. В українських наукових виданнях ця тема не піднімалась. За межами України світ побачили лише кілька наукових праць, присвячених особі та філософії Флека. Все ж, усі вони або заторкують філософію Флека побіжно, або ж розглядають її в певному контексті. Уваги заслуговує праця німецького автора Томаса Шнелле *Ludwik Fleck – Leben und Denken* (Людвік Флек – життя і мислення), опублікована у Фрайбургу в 1982. На жаль праця, яка була опублікована три десятиліття тому, до сьогодні зберігає статус найновішого дослідження на дану тему. Не зважаючи на те, що назва книги обмежує її предмет виключно до життя і творчості Л. Флека, Т. Шнелле у своїй книзі концентрує увагу не на самих ідеях Флека, а на пошуку зв'язків між його філософією та думками представників Львівсько-Варшавської школи. Ці зв'язки, які намагається довести Т. Шнелле, є на нашу думку надто переоціненими.

З відсутності традиції сприйняття філософії Л. Флека випливає, що для її вивчення є можливим лише один метод – аналіз його оригінальних творів. Дана стаття ставить перед собою дві мети – (1) подати стислий матеріал, який стосується життєвого шляху та наукової діяльності філософа, зважаючи на те, що Л. Флек є невідомим українському науковому співтовариству, та (2) проаналізувати основні поняття філософії Флека: 'стиль мислення' та 'колектив мислення'.

1. Людвік Флек: життя і діяльність

Людвік Флек народився у Львові в 1897р. Після навчання в ліцеї, він починає вивчення медицини у Львівському університеті, по закінченні якого стає в 1920р. асистентом професора Р. Вайгля в Перемишлі, і працює в галузі бактеріології. В 1921р. Вайгль і Флек переїжджають до Львова, і починають працювати у Львівському університеті. В 1935р. він засновує бактеріологічний науково-дослідний інститут, в якому працює чотири роки.

В 1941р. Львів окупували німецькі війська. Для Людвіка Флека, його дружини Ернестини Вальдман та сина Рішарда з приходом нових окупантів почався час важких життєвих випробувань, спричинених їхнім єврейським походженням. Доля провела їх через єврейське гетто у Львові, концентраційні табори Авшвіц та Бухенвальд. Ув'язнення для родини Флек закінчились в 1945 р.

Після війни родина залишилась в Польщі. В 1945-1952рр. Флек очолює кафедру мікробіології медичного факультету Люблінського університету, а згодом – відділення мікробіології та імунології Інституту матері і дитини у Варшаві.

Визнання Флека як науковця прийшло в 1954р., коли він був обраний Академіком Академії наук Польщі, та згодом, коли він став членом президії Академії.

Останні роки свого життя Флек провів в Ізраїлі, куди емігрував, вже будучи сердечно та онкологічно важко хворим. У віці 64 років Флек помер від другого інфаркту.

Під його керівництвом було написано понад 50 дисертацій. Німецький дослідник Томас Шнелле у своїй праці *Людвік Флек – життя і мислення* [6] подає повну бібліографію творів Флека. Сюди ввійшли 177 публікацій: книги та статті на медичну та філософську тематику.

Найважливішими для філософії є науки твори Флека *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache* (Виникнення та розвиток наукового факту, Базель, 1935) та *Erfahrung und Tatsache* (Досвід і факт). Друга книга не є самостійною працею, а збірником статей Флека науково-методологічної тематики різних періодів його творчості.

На думку Лотара Шефера та Томаса Шнелле [8] творчість Флека можна поділити на три періоди:

- **підготовчий період:** презентується двома статтями: *O niektórych swoistych cechach myślenia lekarskiego* (Про певні особливості лікарського мислення, 1927a), реферат, зачитаний на IV засіданні Товариства друзів історії медицини у Львові, і *Zur Krise der 'Wirklichkeit'* (До кризи 'дійсності', 1929b), стаття, вперше опублікована у часописі *Die Naturwissenschaften*.

- **головний період:** презентується монографією *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache*, 1935a, і двома статтями, опублікованими у часописі *Przeгляд Filozoficzny: O obserwacji naukowej i postrzeganiu wogóle* (Про наукове спостереження і сприйняття в загальному, 1935d) і *Zagadnienie teorii poznawania* (Проблема теорії пізнання, 1936).

- **повоєнний період:** презентується опублікованими у часописі *Życie Nauki* статтями *Problemy naukoznawstwa* (Проблеми наукознавства, 1946h), *Parzyć, widzieć, wiedzieć* (Дивитися, бачити, знати, 1947e) та неопублікованою англomовною статтею *Crisis and Science. Towards a free and more human science* (Криза і наука. До вільної і більш гуманної науки, 1960b).

2. Сприйняття філософії науки Флека

Філософські думки Флека довгий час залишались невідомими науковому співтовариству. Це мало свої причини. Першою з них було єврейське походження Флека. Через це він не міг філософствувати у німецькомовному середовищі часу Другої Світової війни. Після війни він був змушений багато переїжджати: спершу до Польщі, а згодом до Ізраїлю. Незважаючи на те, що він став у Польщі Академіком та членом президії АН, його філософські ідеї залишались для соціалістичної Польщі чужими. Коли Флек прибув до Ізраїлю, то вже був важко хворий. Усе це не дозволило йому популяризувати свої філософські ідеї. До того ж він ніколи не працював як філософ. Цей факт відіграв важливу роль в тому, що Флека в науковому співтоваристві знали радше як медика та бактеріолога, а не як філософа.

Другою причиною того, що філософські досягнення Флека залишились поза увагою, було те, що він набагато випередив свій час. Філософське співтовариство того періоду ще не було спроможне сприйняти ідеї цього мислителя. "Він сформував думки, які ще не були модними." [4].

Безперечно Флек опинився між двома гігантами. З одного боку символом часу була позитивістська філософія. З іншого боку європейська філософія початку ХХ ст. була сильно просякнута марксистськими ідеями. Тихий голос львівського філософа не зміг пролунати належним чином крізь гучну дискусію цих велетнів.

"Вперше після відкриття Флека теоретиком науки Томасом Куном почалась дискусія про Людвіка Флека" [1]. В 1962 Т. Кун опублікував свою працю *Структура наукових революцій*. У передслові Кун назвав Флекову *Виникнення і розвиток наукового факту* своїм джерелом [7]. Через те, що в той час ще не було англomовного перекладу творів Флека, дискусія про нього не могла початись. Також у німецькомовному середовищі не всі його твори були доступними читачеві. Німецькою Флек опублікував лише свою статтю *До кризи 'дійсності'* та книгу *Виникнення і розвиток наукового факту*. Першим німецькомовним дослідником, який зацікавився Флеком, був Томас Шнелле, який в рамках написання своєї дисертації під науковим керівництвом гамбургського професора філософії Лотара Шефера переклав з польської його статті [4].

Англomовному читачеві основний твір Флека *Виникнення і розвиток наукового факту* став доступним аж в 1979, коли Тадеуш Й. Тренн та Роберт К. Мертон в Чикаго та Лондоні переклали його на англійську мову та опублікували під назвою *Genesis and Development of a Scientific Fact*, додавши до нього передслово Т. Куна.

Зі сказаного можемо зробити висновок, що початок сприйняття Флека у світовій філософії поклав Кун. Сьогодні Флека зараховують до найважливіших попередників соціологічно-історичної напрямку філософії науки другої половини ХХ ст. [2].

3. Стиль мислення

Основними категоріями філософії Флека є *стиль мислення* та *колектив мислення*. Як і в більшості мислителів, основні ідеї Флека пройшли свою еволюцію. Етапом їх формування та розвитку можна вважати перший період його творчості та частково другий. Але саме в другому періоді побачила світ його найважливіша та найбільша праця *Виникнення та розвиток наукового факту* (Базель, 1935а).

На думку Л. Флека, наука розвивається виключно у науковому співтоваристві, усі члени якого однаково мислять, однаково бачать проблеми їхнього пізнання та однаково намагаються їх вирішити. Усі науковці одного наукового співтовариства працюють в рамках одного стилю мислення, який для них відіграє роль окулярів, які уможливають бачення світу. У його першій статті знаходимо два пов'язані між собою значення терміну *стиль мислення*, а саме: (1) методи різних наук, тобто типове для конкретної галузі досліджень, та (2) картина, витворена науковцями для опису дійсності [6].

Отже, наука є продуктом наукового співтовариства, а не окремих науковців. Жоден науковець сам не творить науки та не здійснює ніяких досягнень. "Відкриття є для окремої особи неможливим, вони можуть виникнути лише у товаристві." [4].

Основні характеристики стилю мислення є наступні:

1. "Заперечення системи видається немислимим" [5,40]. Щоб працювати в рамках певного стилю мислення, спершу потрібно його простудіювати. Навчання, яке полягає в перейманні через підручники та школи попередніх досягнень, відкриває молодому науковцю не лише методи наукової праці, пов'язаної з вирішенням посталих проблем, а й самі проблеми. Кожен, хто щось колись вивчав, напевне помітив, що до навчання він і не здогадувався про більшість з тих проблем, широкий спектр яких йому відкрився під час навчання. Таким чином навчання є основним методом передання наукової традиції.

Кожна наукова система є замкнута в собі єдність. Вона має свій власний специфічний погляд на спектр проблем та набір універсальних теорій, які покликані ці проблеми вирішувати. Так система виглядає досконалою в собі. Зазвичай науковець не припускає нічого, що б могло противитись усій системі.

2. "Те, що не вписується в систему, залишається поза полем зору" [5,40]. Все ж дійсність часто виявляє феномени, які не можуть бути поясненими за допомогою методів і знань певної системи. Якщо такі феномени з'являються, то вони залишаються непоміченими. Коли науковець під час своїх спостережень та експериментів бачить якийсь факт, який суперечить його уявленню про світ, то він швидше готовий вважати, що методи його досліджень є неадекватними, аніж погодитись з тим, що теорія, з якою він працює, є хибною. Те, що науковець не бачить дійсності, не є його виною. Він не відкидає очевидне. Навпаки: дійсність для нього очевидно не є. І навіть більше: те, що не вписується у його світогляд, для нього не існує. Дійсністю для науковця є те, що він бачить через окуляри свого стилю мислення. Дію стилю мислення можна прирівняти з функціонуванням нашого фізіологічного зору: ми не можемо бачити інфрачервоні та ультрафіолетові випромінювання, хоч ми безпроблемно сприймаємо інші кольори світлового спектру. Ми не бачимо цих випромінювань не тому, що їх немає, і не тому, що ми не хочемо їх бачити, а тому що наші органи зору сконструйовані саме таким чином.

Схоже конструюються 'очі' наукового сприйняття. В навчальному процесі ми формуємо свій 'науковий зір'. І не лише формуємо, а формуємо певним чином. Тому, застосовуючи цей зір, між нами і тим, що ми оглядаємо, завжди стоять технічні особливості нашого 'наукового зору'.

Позбутися залежності від цього посередника пізнання ми не можемо. Ми можемо або відкрити очі, і бачити те, що вони нам показують, або те, що вони нам дозволяють бачити, або ж ми можемо їх закрити, і не бачити нічого. Отже, ми можемо пізнавати лише завдяки стилю мислення. Відкриваючи нам світ, він робить нам послугу, за яку ми повинні платити постійною залежністю нашого пізнання від нього. Ми не маємо жодного доступу до дійсності такої, якою вона є.

3. "Те, що не вписується в систему, ... відкидається, навіть якщо воно і помічається" [5,40]. Якщо ж факти, які заперечують панівну теорію, є такими кричущими, що вони стають помітними навіть, не вписуючись в наукову систему, то науковці заперечують важливість таких фактів, і схильні не вважати їх вартими того, щоби приділяти їм увагу. Дослідження цих явищ проводиться неохоче. Вони пояснюються як одиничні та неважливі. Тобто відкидається підстава акцептувати такі факти серйозно.

4. "Те, що не вписується в систему, ... пояснюється як таке, що їй не суперечить" [5,40]. Зріст кількості таких фактів, які більше не вдається залишати поза увагою, змушує науковців знайти їм якийсь пояснення. Не зважаючи на те, що дійсність в очах науковців міняється, світогляд і методи залишаються тими ж. Якщо вчені не мають іншого виходу, як тільки опрацювати науково те нове, що вони помітили, то вони це роблять традиційним способом, тобто такими методами і на основі таких знань, якими вони працювали досі. Вони не можуть інакше. Якщо вони вивчали лише ці методи, все життя ними працювали, бачили таку ж працю своїх колег, і зробили на них ставку з усього свого наукового життя, то вони не можуть себе раптово переформувати. Вони працюють далі так, як і досі – невідступно від свого стилю мислення.

Нові факти в процесі опрацювання на основі панівної теорії та методами, якими ця теорія працює, втрачають свою революційну силу. Вони узгоджуються зі світоглядом наукового співтовариства шляхом загладжування гострих кутів та наголошення на менш новаторських аспектах. Панівна теорія є майже догмою. Ще до початку дослідження науковці є впевненими, що теорія, яку вони застосовують, є істинною. Це переконання не лише стоїть на початку дослідження, і тому впливає на нього завжди, але має таку силу, що науковець не може й уявити, що його дослідження можуть піти в напрямку, який би не співпадав з тим, що його визначив стиль мислення. Тому науковець провадить свої дослідження, зважаючи на те, щоб вони не виходили з рамок панівної теорії. Якщо дотримання такої установки виявляється проблемним, то завжди можна внести в ситуацію невеликі корективи, які б робили теорію гнучкішою, а нововиявлені винятки такими, що не заперечують, а підтверджують правило. Так творяться *ad hoc*-гіпотези (допоміжні гіпотези). В кінці такого дослідження стоять результати, у світлі яких нові факти не суперечать теорії.

5. "Стани речей бачаться, описуються та зображуються так, що вони відповідають панівним поглядам, тобто є їхніми реалізаціями" [5,40]. Якщо для науковця не існує таких фактів, які б заперечували робочу теорію, а лише ті, які їй відповідають, то будь-який факт після наукової обробки стає доказом теорії, не залежно від того, яким було його вихідне відношення до системи. Отже, "навчитися спостерігати означає для Флека злитися з науковим стилем" [9,21].

Для опису стилю мислення Флек найчастіше використовує поняття і приклади з теорії та історії науки. Це не повинно створити хибне уявлення, нібито стиль мислення притаманний виключно науці. Він стоїть в основі будь-якої світоглядної системи: наука, релігія, окульти вірування, забобони, міфологія, етнічна формація, мовні конструкції, ідеологія і т. д.

4. Колектив мислення

Іншим не меш важливим поняттям філософії Флека є *колектив мислення*. Колектив мислення є "спільнотою людей, які перебувають у взаємообміні думок, ..., тому ми вбачаємо в ньому носія історичного розвитку мисленної сфери, носія певного стану науки та культури, тобто особливого стилю мислення" [5,54-55]. Аналізуючи філософію Флека, Томас Шнелле описує колектив мислення наступним чином: "Колектив мислення означає соціальну єдність спільноти науковців одного фаху" [9,18].

Отже, колектив мислення є людським фактором, в якому реалізується стиль мислення. Якщо існують стилі мислення, то мусить бути також хтось, хто мислить згідно них. Кожен колектив мислення має свої специфічні характеристики. Це є певна група науковців, або людей об'єднаних однією ідеєю, які знаходяться в певному соціальному контексті, і є від нього залежними.

Коллектив мислення має відмінні якісні характеристики від тих, якими характеризуються його учасники. "Не зважаючи на те, що колектив мислення складається з індивідів, він не є просто їхньою сумою" [5,56]. Жодна сума науковців не стає колективом мислення лише в наслідок свого об'єднання, тому що його сутність полягає не в кількості учасників, а в ідеї, яка їх об'єднує.

Якщо б ми могли собі уявити, що усі учасники певного колективу мислення знаходяться і працюють не в ньому, а самостійно, то науковий і культурний процес в такому випадку був би неможливим. Поодинці ніхто не міг би створити ані науки, ані жодної іншої світоглядної системи. Колектив мислення полягає не лише в об'єднанні односторонців, а й у можливості передавати їхні ідеї, засновувати школи, укладати підручники та пропагувати одні і ті ж теорії. Інакше кажучи, в колективі мислення наука чи будь-яка інша світоглядна система є здатною творити теорії чи інші універсальні тези.

Колектив мислення є творцем наукового факту. Науковий факт у свою чергу є "відповідне до стилю мислення відношення понять, яке може бути досліджене з історичної, індивідуально- та колективно-психологічної точки зору, але, виходячи з цієї точки зору, в жодному разі не може бути кінцево сконструйованою" [9,38].

Розвиток науки чи будь-якої світоглядної системи є можливим виключно в рамках стилю мислення. Учасники певного стилю мислення працюють не для того, щоб відкривати щось абсолютно нове, невідоме досі, а для того, щоб розвивати існуючу теорію, з якою звикли працювати.

5. Висновки

Підсумовуючи філософію Флека, її можна систематизувати наступними тезами:

Наука не є відбитком світу. Вона є натомість творінням людей. Пізнавальний процес складається з трьох учасників: дійсність (об'єкт), наукове співтовариство (інтерсуб'єкт) і кожен окремий науковець, який вивчає дійсність (суб'єкт). Пізнавальним фактором є інтерсуб'єкт. Науковці бачать світ лише очима наукового співтовариства. Таким чином те, що бачать науковці, не є реальним станом речей, а загальним уявленням про них. Звідси, джерелом пізнання є не дійсність, а колектив мислення.

З іншого боку, уявлення колективу мислення про дійсність є усім, що ми про неї можемо знати. Тому 'дійсність для нас', тобто те, що ми сприймаємо як об'єкт нашого пізнання, теж є колективним творінням людської спільноти.

Кожен з нас отримує знання про усі аспекти навколишнього світу від того товариства, в якому знаходиться. А знаходячись у цих товариствах, ми їх творимо. Колектив мислення стоїть над об'єктом і суб'єктом мислення, визначаючи весь процес пізнання. Він формує об'єкт на основі наших уявлень про нього, та формує наші уявлення на основі даних об'єкту пізнання.

Філософія Людвіка Флека є чи не першою спробою в історії світової філософії підкреслити в процесі пізнання перевагу людського фактору над предметним. До того ж перевага людського фактору сприймається при такій позиції не як суб'єктивне сприйняття реальності, а як колективне творення картини світу.

Такими є основні ідеї філософії Л. Флека. Перш, ніж отримати завершену форму, вони пройшли певний процес формування, який також заслуговує на увагу. Детальний аналіз формування думок Л. Флека, їх джерела та наслідки стануть темою наших подальших досліджень і публікацій.

Використана література

1. Матеріали Колегії Гельвеціум <http://www.ethlife.ethz.ch/articles/news/fleckaus04.html>
2. Стаття про Флека в Polish Philosophy Page <<http://www.fmag.unict.it/~polphil/PolPhil/Fleck/Fleck.html>>

3. Baldamus W. *Das exoterische Paradox der Wissenschaftsforschung. Ein Beitrag zur Wissenschaftstheorie Ludwik Flecks.* // Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie – № 10 (1979).
4. Brüche R., Theis S. *Zur Theorie der Denkstile und Denkkollektive von Ludwik Fleck.* // <http://www.ludwikfleck.de/theorie/brueche_theis2004.htm>
5. Fleck L. *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache.* (1935a) – Базель: Benno Schwabe & Co, 1935.
6. Fleck L. *Über einige besondere Merkmale des ärztlichen Denkens.* (1927a) // Erfahrung und Tatsache – Франкфурт на Майні: Suhrkamp, 1983.
7. Kuhn Th. S. *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen.* – Франкфурт на Майні, 1976.
8. Schäfer L., Schnelle Th. *Die Aktualität Ludwik Flecks in Wissenschaftssoziologie und Erkenntnistheorie.* // Erfahrung und Tatsache – Франкфурт на Майні: Suhrkamp, 1983.
9. Schnelle Th. *Ludwik Fleck – Leben und Denken.* – Фрайбург, 1982.